

ISSN 0453-8048

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

ВІСНИК
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

№ 939

Серія: Історія України.
Українознавство: історичні та філософські науки

Випуск 14

Серія започаткована 1996 року

Харків 2011

УДК [193+130,2](477)(06)
ББК 63.3(4 Укр.)+71.05
В38

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол №2 від 25 лютого 2011 р.)

Вісник включає статті та матеріали, підготовлені викладачами і науковцями Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна і Східного інституту українознавства ім. Ковальських. Головна увага приділена дослідженню особливостей історіографічного процесу, методологічним питанням, історії та культури України IV – XX ст., регіональним студіям.

Для викладачів, наукових працівників, студентів.

Редакційна колегія:

д. іст. н., проф. В.В. Кравченко (відп. ред),
д. іст. н., проф. В.І.Танцюра (заст. відп. ред.),
д. іст. наук, проф. Д.М. Чорний (відп. секр.),
д. іст. н., проф. В.А. Греченко;
д. іст. н., проф. В.В. Калініченко,
д. іст. н., проф. Р.І. Киричок,
д. іст. н., проф. В.В. Лантух,
д. іст. н., проф. В.В. Петровський,
к. іст. наук, проф. В.І. Семененко,
д. ф. н., проф. Я.М. Білик,
д. ф. н., проф. Н.С. Корабльова,
д. ф. н., проф. О.М. Куць,
д. ф. н., проф. І.З. Цехмістро,
д. ф. н., проф. І.В. Карпенко,
д. іст. н. проф. С.О. Наумов,
д.ф.н., проф. Л.В. Стародубцева.,
к. ф. н., доц. М.В. Чугуєнко.

Адреса редакційної колегії: 61077, м. Харків, пл.Свободи,6, ХНУ,
кафедра українознавства кім. 485

Тел. (057) 707-51-92

Електронна адреса: siu@univer.kharkov.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696ПР від 04.10.2006 р.

Статті прорецензовано

Видається за сприяння Східного інституту українознавства ім. Ковальських.

ЗМІСТ

ІСТОРІОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ IV-XX СТ.

Пархоменко М. В.

Стародавні пам'ятки житлових будинків на території сучасної України (на прикладі візантійського Херсона) 7

Чугуй Т. О.

Роль і значення діяльності перших Ростиславовичів у розвитку державотворчих процесів у Галицькому князівстві 13

Ісаєв Т. О.

Московська сторожова служба на території Південної Слобожанщини в XVI ст. 22

Маслов М. П.

Кустарна металообробка як важлива складова соціально-економічного розвитку України у другій половині XIX – першій третині XX ст. 33

Домановська М. Є.

Василь Карлович Надлер (1840-1894) як візантиніст 39

Чорний Д. М.

Перший Всеросійський з'їзд представників міст з питань поліпшення міських фінансів про виділення міст в самостійні земські одиниці: обговорення концепції та програми дій 49

Калініченко В. В.

Оренда землі в українському селі в роки НЕПУ (1921-1929 рр.) 54

Олянич В. В.

Створення та діяльність кооперативів кустарів-підприємців в УСРР у 20-х рр. XX ст. 66

Домановський А. М.

Проблеми візантиністики у дисертаційних дослідженнях, захищених в Україні у 2007-2009 рр. 72

Удовенко Л. О.

Значення та роль антропонімів у мові творів красного письменства (на матеріалі історичного роману Павла Загребельного «Диво») 93

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Альков В. А.

У боротьбі за відвідувача: становлення прийомів комерційної діяльності в закладах дозвілля м. Харкова наприкінці XIX – на початку XX ст. 102

Полякова Ю. Ю.

Гастролюї єврейської трупи Фішзона у Харкові на початку XX століття 110

Подгорна О. Б.

Фінансово-економічне становище монастирів Харківської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. 118

Соколовська Ю. В.

Ольгинський притулок у Харкові в кінці XIX – на початку XX століть 124

Логовський І. М.

Діяльність земських органів влади Харківської губернії з впровадження та розвитку на селі земського взаємного страхування від вогню (друга половина XIX ст.) 130

Устименко О. М.

Харківська радянська школа-інтернат для незрячих дітей у міжвоєнний період (20 – 30-ті рр. XX ст.) 137

Протасова І.

Питання про статус кримськотатарського народу: міжнародні норми про «корінні народи» та дискусії в сучасній українській історіографії 141

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА УКРАИНЫ IV- XX СТ.

Пархоменко М. В.

Древние памятники жилых строений на территории современной Украины
(на примере византийского Херсона)..... 7

Чугуй Т. А.

Роль и значение деятельности первых Ростиславовичей в развитии державообразующих
процессов в Галицком княжестве 13

Исаев Т. А.

Московская сторожевая служба на территории Южной Слобожанщины в XVI в. 22

Маслов Н. П.

Кустарная металлообработка как важная составляющая социально-экономического
развития Украины во второй половине XIX – первой трети XX ст. 33

Домановская М. Е.

Василий Карлович Надлер (1840-1894) как византист 39

Калиниченко В. В.

Аренда земли в украинском селе в годы нэпа (1921-1929 гг.)..... 49

Черный Д. Н.

Первый Всероссийский съезд представителей городов по вопросам улучшения
городских финансов о выделении городов в самостоятельные земские единицы:
бсуждение концепции и программы действий 54

Олянич В. В.

Создание и деятельность кооперативов кустарей-предпринимателей
в СССР в 20-е гг. XX в. 66

Домановский А. Н.

Проблемы византистики в диссертационных исследованиях, защищенных
в Украине в 2007–2009 гг. 72

Удовенко Л. О.

Значение и роль антропонимов в языке произведений художественной литературы
(по материалам исторического романа Павла Загребельного «Диво»)..... 93

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Альков В.А.

В борьбе за посетителя: становление приемов коммерческой деятельности
в учреждениях досуга г. Харькова в конце XIX – начале XX в. 102

Полякова Ю. Ю.

Гастроли еврейской труппы Фишзона в Харькове в начале XX века 110

Подгорная Е. Б.

Финансово-экономическое положение монастырей Харьковской епархии
второй половины XIX – начале XX в. 118

Соколовская Ю. В.

Ольгинский приют в Харькове в конце XX – в начале XX века..... 124

Логовский И. Н.

Деятельность земских органов власти Харьковской губернии по внедрению и развитию
в сельской местности земского взаимного страхования от огня (вторая половина XIX в.) 130

Устищенко А. Н.

Харьковская советская школа-интернат для слепых детей в межвоенный
период (20 – 30-е гг. XX в.)..... 137

Протасова И.

Проблема статуса крымскотатарского народа: международные нормы
о «коренных народах» и дискуссии в современной украинской историографии..... 141

CONTENT

HISTORIOGRAPHY, HISTORY AND CULTURE OF UKRAINE IV – XX CENTURIES

Parhomenko M. V.

Ancient Monuments of Residential Buildings in Territory of Modern Ukraine
(on an Example of the Byzantine Cherson) 7

Chuguy T. O.

The Role and Significance of the Activity of the First Rostislavs in the Development
of State-forming Processes in Galitch Principality 13

Isaev T. O.

Guard Service of the Moscow State on the Territory of South Slobozhanshchina in the 16 century 22

Maslov M. P.

Handicraft Metal-Working as an Important Part of Socio-Economic Development of Ukraine
at the Second Half of 19 – the First Third of 20 century 33

Domanovskaya M. Y.

Vasily Karlovich Nadler (1840-1894) as a Byzantinist 39

Chorniy D. M.

The First All-Russian Congress of Cities Concerning Improvement of the Urban Finances
About Separation of Cities to a Distinct Administrative Units: Discussion
of Conception and Program of Actions 49

Kalinichenko V. V.

The Land Lease in Ukrainian Village During the NEP (1921-1929) 54

Olyanych V. V.

Establishment and Operation of Cooperatives Handicraftsman Entrepreneurs
in the USSR in the 20's XX century 66

Domanovsky A. M.

The Problems of Byzantine Studies in the Dissertational Researches, Protected
in Ukraine within 2007–2009 72

Udovenko L. A.

A Value and a Role of Antroponimes in a Language of Fiction Products (on Basis
of Paul Zagrebelny's Historical Novel «The Miracle») 93

REGIONAL STUDIES

Alkov V. A.

In the Struggle for a Visitor: the Formation of the Methods of the Commercial Activity
in the Leisure Institutions of Kharkiv City at the Late 19th to the Early 20th Century 102

Poliakova Yu. Yu.

Guest Performance of Fischson's Jewish Theater Company in Kharkiv in the early 20th century 110

Podgornaya E. B.

Financial and Economic Position of Monasteries of the Kharkiv Diocese
of late 19th – early 20th centuries 118

Sokolovska U. V.

Kharkiv Olga Shelter in the late 19th – early 20th century 124

Logovskiy I. M.

Activities of County Government Kharkiv Province in the Implementation and Development
of Provincial Mutual Insurance Against Fire (second half of the 19th century) 130

Ustimenko A. N.

Kharkiv Soviet Boarding School for Blind Children During the Interwar
Era (20-30-ties of 20th Century) 137

Protasova I.

The Question of Crimean Tatar People's Status: International Norms for
the «Indigenous People» and Discussions Within Modern Ukrainian Historiography 141

ІСТОРІОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ IV-XX СТ.

УДК 904:728(477.75)«653»

М. В. Пархоменко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СТАРОДАВНІ ПАМ'ЯТКИ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ХЕРСОНА)

У статті розглянуто структуру ранньосередньовічного житлового будинку Херсонеса-Херсона. В дослідженні використані дані джерела, яке раніше не розглядалося істориками для характеристики середньовічної садиби – політичного трактату Константина VII Багрянородного (913–959) «Про управління імперією». Вперше за допомогою зазначеного джерела висунуто припущення про те, що у житловому будинку або зовсім не було вікон, або вони були вкрай малими.

Ключові слова: Херсонес-Херсон, житловий будинок, раннє середньовіччя, Візантія

В статье рассмотрена структура раннесредневекового жилого дома Херсонеса-Херсона. В исследовании использованы данные источника, который ранее не использовалось исследователями для характеристики средневековой усадьбы – политического трактата Константина VII Багрянородного (913–959) «Об управлении империей». Впервые при помощи этого источника выдвинуто предположение о том, что в жилом доме либо вовсе не было окон, либо они были крайне маленькими.

Ключевые слова: Херсонес-Херсон, жилой дом, раннее средневековье, Византия

In the article the structure of the early-medieval apartment house building of Chersones-Cherson is being described. The work contains materials from the source which hasn't been used before by historians – a Constantine's VII Porphyrogenetos (913–959) treatise «De administrando imperio». With the help of this source we came to a assumption that the house either didn't have any windows, or they were extremely small.

Key words: Chersones-Cherson, apartment house, early medieval, Byzantium.

Планування і реконструкція ранньосередньовічного житлового будинку візантійського Херсона до сьогодні залишається однією з невирішених проблем в історичній науці. Головною причиною цього є погана збереженість археологічних пам'яток IV–IX ст. і відсутність письмових джерел, які би висвітлювали повсякденне життя міста в цей період. Разом із тим, така історіографічна ситуація характерна не лише для Херсона як провінційного центра, але й для усієї Візантії в цілому. Цей факт робить розвідку актуальною не лише в межах вивчення археологічних пам'яток окремого ранньосередньовічного візантійського міста Криму, але й принципово важливою для дослідження усього візантійського містобудування.

Низка цінних спостережень щодо планування херсонських житлових будинків належить А. Л. Якобсону. Саме він вперше спробував зібрати увесь археологічний матеріал житлового будівництва ранньосередньовічного періоду, використовуючи переважно дані, отримані в результаті розкопок Г. Д. Белова [див.: 2–6]. Однак, разом із тим, у його роботі відсутні науково-теоретичні узагальнення [27, с. 282–299]. Єдиний дослідник, який спробував звернутися до реконструкції житлового будинку «темних віків», – С. Б. Сорочан. Виходячи з наявних матеріалів і аналогій, він здійснив спробу вирахувати приблизні розміри садиби, визначити її розташування у місті щодо громадських споруд, а також встановити функціональне співвідношення її основних частин [22, с. 759–760].

Враховуючи недостатню розробленість цієї теми, ми спробуємо розширити наявні уявлення про планування і структуру садиби, зокрема здійснимо спробу з'ясувати спірне питання про наявність у будинку зазначеного періоду вікон.

У статті вперше наведено відомості ранньосередньовічного джерела, яке ніколи до цього не використовувалося для дослідження структури херсонського житлового будинку, – трактату Константина VII Багрянородного (913–959) «Про управління імперією».

Розповідаючи про події, пов'язані зі змовою боспоріан, автор описує будинок знатного мешканця Херсонеса Ламаха. Суперечність у датуванні цього джерела не дозволяла дослідникам як античного, так і середньовічного міста використовувати його для характеристики як політичної, так і повсякденної історії. Автори коментарю до російськомовного перекладу 53 глави «Про управління імперією» М. В. Бібіков та Л. І. Граціанська наголошують, що хронологічна атрибуція сюжетів є неоднозначною. Запропонована самим текстом гл. 53 часова послідовність вочевидь не витримує критики [11, с. 261]. У коментарях зазначалася проблемність використання цього тексту як історичного джерела. Уже у XIX ст. Т. Моммзен назвав інформацію, викладену у главі, «херсонеськими казками» [15, с. 270], що надовго залишило це джерело поза увагою дослідників. Лише завдяки статті Р. Гарнетта, який констатував реальну основу не лише перших чотирьох повідомлень, але й сюжету про Гікію, пов'язавши його з боспорським царем Асандром (I ст. до н. е.), дослідження глави було продовжено [29, р. 103].

Події перших чотирьох пасажів датуються межею III–IV ст. і першою половиною – серединою IV ст. Нижню хронологічну межу, зіставивши текст гл. 53 із сасанідським написом з Пайкулі, Р. Гарнетт визначає 291–293 рр. [7, с. 98; 1, с. 74; 10, с. 120; 21, с. 48]. П'яту сюжетну лінію про подвиг Гікії, доньки херсонського «вінценосця і протевона» Ламаха, яка врятувала рідне місто від підступу свого чоловіка, сина боспорського правителя Асандра, виходячи з хронологічної послідовності, слід було б віднести до 80-х рр. IV ст. Однак Р. Гарнетт аргументував датування подій «легенди про Гікію» другою половиною I ст. до н. е. [29, р. 103–105]. Це пояснюється тим, що він вперше поставився до п'ятого сюжету гл. 53 як до автентичного джерела.

Незважаючи на спірність політичної історії, викладеної у гл. 53, історія повсякденного життя, поданого у якості фону в розповіді про святкування і опису будинку благочестивого Ламаха, не була піддана імператорській цензурі. Доказом цього може слугувати та скрупульозність, з якою автор описує будинок, його розташування і структуру, хоча це жодним чином не впливає на достовірність інформації про змову. На це ж звертають увагу і коментатори трактату М. В. Бібіков та Л. І. Граціанська: «Текст гл. 53, ймовірно за все, не належить Константину, але є белетризованою добіркою виписок з місцевих херсонських хронік античного і пізньоантичного часу» [11, с. 261]. Вперше цей факт довів Я. Харматт, який вказав, що «гл. 53 побудована на місцевій херсонеській хроніці не пізніше V ст.» [25, с. 204]. Белетризованою, на наш погляд, виявилася історія як політична, так і повсякденна, оскільки, якщо події змови дійсно можна віднести до I ст., то опис будинку відповідає часу не раніше IV ст. [26, с. 145; 23, с. 147; 14 с. 12]. Таким чином, це джерело цілком можна використовувати для характеристики житлових будинків Херсона періоду пізньої античності і початку раннього середньовіччя.

Для здійснення структурної реконструкції зіставимо письмові відомості з даними археологічних розкопок. Описаний у розділі 53 будинок, швидше за все, належав багатій людині, власнику численної череди, слуги якої займалися випасом. На думку С. Ю. Саприкіна, так звані Соси (місце, де розташовувався будинок) мають, «згідно з текстом легенди», знаходитися у «нижньому місті поряд із портом» (очевидно, південно-східний квартал Херсонеса) [21, с. 50]. «Будинок же його у чотири будови тягнувся в ширину і довжину аж до нижніх частин [міста], які називалися Соси, де він мав власні ворота у стіні і чотири великі хвіртки для входу і виходу разом з іншими особливими воротами, так, щоб з його тварин, які входили до міста, кожне стадо – корів, коней і кобил, биків і телиць, овець і ослів – входили через свої ворота і йшло у своє стійло» [11, с. 261].

Описаний у джерелі будинок явно наділено гіперболізованими рисами, оскільки будинків таких розмірів ні античного, ні середньовічного періодів у Херсонесі до сьогодні розкопано не було. Однак це, на нашу думку, аж ніяк це не свідчить про цілковиту фантастичність сюжету. Автор хроніки, описуючи подвиг Гікії, помітно намагається представити її героїнею якщо не імперського масштабу, то принаймні прикладом для майбутніх поколінь херсонеситів. Опис багатства будинку Гікії і її батька Ламаха повинен був мати певні перебільшення, оскільки його метою було переконати читача у неспростовній заможності і знатності героїв.

У будинку-садибі, виходячи з опису, був двір із чотирма будовами. Така кількість споруд, поєднаних коридорами, наявна практично в усіх досліджених середньовічних житлових будівлях [27, с. 282-299]. Частина цих приміщень, імовірно, була господарською, а частина – житловою, причому будинок явно мав внутрішній двір. У цілому облаштування будинку забезпечувало основну господарську діяльність. Саме для цього приміщення мали велику кількість дверей, у а дворі розміщувалися стійла для тварин.

Таким чином, описаний у джерелі будинок належав до типу двоповерхових житлових будинків з функціональним розподілом по вертикалі. Такий тип житлових будівель розповсюдився у Херсонесі-Херсоні не раніше перших століть нашої ери, а точніше – у III–IV ст. [12, с. 100]. До цього періоду в місті споруджувалися будинки з горизонтальним функціональним поділом [8, с. 25]. Цей факт підтверджує хронологічну достовірність письмового джерела, що дозволяє використовувати його для реконструкції ранньосередньовічних будинків.

Подібним чином був облаштований великий ранньосередньовічний будинок у північно-західному кварталі на перехресті IX поперечної та II повздовжньої вулиць [27, с. 286]. Він мав чотири великі приміщення, що виходили на вулицю, а за ними знаходилося п'яте витягнуте в довжину приміщення, яке слугувало, імовірно, господарським подвір'ям. Відсутність тут побутового археологічного матеріалу, спричинене більш пізньою забудовою над будинком, не дозволяє з упевненістю говорити про призначення цих приміщень.

Ще один ранньосередньовічний будинок був розташований вздовж II повздовжньої вулиці. У ньому виділяються чотири невеликі приміщення з товстими стінами (товщиною 0,85 – 0,95 м), якими цей ранньосередньовічний будинок не обмежувався [27, с. 287; 18, с. 130].

Найбільшу кількість матеріалів дали розкопки кварталу XVII і південно-західного боку кварталу VIII [27, с. 288]. Тут планування ранньосередньовічного будинку в цілому з'ясувати неможливо, оскільки його стіни (V–VI ст.) збереглися лише у південно-західній половині кварталу, а під стінами пізніх приміщень нічого не збереглося. Однак добре збережені стіни будинку X ст., споруджені на стінах ранньосередньовічної споруди, і тому зберегли його її планування. Отже, ми можемо отримати приблизне уявлення про будинок, зведений у другій половині VI ст. або першій половині VII ст. [27, с. 289].

Будинок, імовірно, був двоповерховим, на що вказують рештки сходів, які розташовувалися у південному боці приміщення і вели на другий поверх. Для будинків Константинополя наявність такого елемента, як кам'яні сходи, свідчила про заможність домовласників [17, с. 156]. В одному з приміщень, імовірно, був влаштований внутрішній дворик с риштаком, що відводив дощову воду. Господарське призначення цього дворика підтверджує значна кількість кераміки, а також 9 зім'ятих свинцевих пластин і 11 свинцевих кільцевидних грузил [27, с. 289]. У VI–VII ст. тут здійснювалося кардинальне перепланування садиби. Була добудована частина стіни, три приміщення і два дворики: внутрішній, викладений плитами і вкритий черепичним навісом, і зовнішній. Одне з приміщень мало товсті стіни, що дозволяє зробити припущення про наявність другого поверху, традиційно житлового. Внизу, ймовірно, розташовувалася кухня, у ній збереглися рештки домашнього вогнища, на підлозі – фрагменти амфор, столової й кухонної кераміки з закопченими денцями, кам'яна ступа, а також кістки домашніх тварин і птахів, рештки мідій, риба'яча луска. Друге приміщення мало господарське призначення, оскільки в ньому знайдені зернотерки, жорна, ступа [28, с. 350]. Ці предмети вказують на заняття домовласника землеробством.

Будинок благочестивого Ламаха також мав другий поверх і сходи. У ньому, як і в середньовічному будинку, житлові приміщення розташовувалися на другому поверсі [11, с. 262].

Сусідній будинок, який належав, вочевидь, багатій людині (про це свідчать як його великі розміри, так і візерунчаста викладка, якою була прикрашена стіна двора, що межувала з вулицею), мав комору, розташовану у західному куті садиби. Вона була опущена на 1,25 м від денної поверхні. Для її облаштування використали комору будинку перших століть нашої ери, яка слугувала господарським цілям і в часи раннього середньовіччя. У коморі зберігався виробничий інвентар, який характеризував рід занять домовласника. До комори потрапляли сходами, що вели знадвору [27, с. 287].

Описані археологічні рештки вважаються дослідниками незначними для здійснення планувальної реконструкції [22, с. 759]. Тому реконструкція частково виконується із залученням візантійських аналогій і свідчень письмових джерел [14, с. 34].

Загальна площа садиби становила 100–150 кв. м, що було цілком достатнім для проживання ромейської сім'ї з 5–6 чоловік [22, с. 759]. Будинок складався з господарської і житлової частини. До першої, окрім комор і, можливо, майстерень, належав дворик, про що свідчать вкопані у землю піфоси для зерна, амфори і виробничий інвентар. Житлові приміщення розташовувалися на другому поверсі, над господарськими побудовами.

Дослідники давно звернули увагу на те, що така структура херсонеського будинку не є унікальною, вона типова для будинків Візантійської імперії. У домашній архітектурі Візантії переважали риси, успадковані від Риму [14, с. 34]. Будинки аристократії і заможних груп населення зазвичай розташовувалися до вулиці заднім, позбавленим вікон, боком. У Херсонесі цього правила не завжди дотримувалися: деякі будинки були звернені до вулиці дворовою частиною, зайшовши до якої, можна було потрапити в будинок [6, с. 26].

У кладці стін, розташуванні садиб чітко простежується антична традиція. Фундаментом для стін слугували стародавні будівлі, деякі добудовані приміщення, споруджені ще у перші століття нашої ери, не втратили свого функціонального призначення і в добу раннього середньовіччя [27, с. 297].

Необмежена кількість високоякісного будівельного вапняку в Херсонесі сприяла тому, що стіни відносно великих житлових будинків будувалися переважно з каміння. Але це каміння видобувалося не тільки у каменоломнях, але й більшою частиною зі зруйнованих античних будинків. Стіни ранньосередньовічних житлових будинків Х ст. складені, як правило, на глині і з великих, обтесаних з лицьового боку каменів, більш або менш рівними рядами [9, с. 64]. Кладка стін VI–VII ст. відрізняється більшою монументальністю. Також суттєвою відмінністю є те, що її складено не на глині, а на вапні [27, с. 297].

Висота житлових будівель у Криму за доби раннього середньовіччя не перевищувала функціонально необхідну. Так, наприклад, у печерних житлах, висічених у скельних масивах південно-західного Криму, висота стель була не більше двох метрів. У міських же будинках висота приміщень першого поверху становила приблизно 2,5 м, приблизно 0,5 м додавали на цоколь. Стіни других поверхів були такими ж або нижчими (близько 2 м). Оскільки археологічний матеріал не дає нам змоги говорити з точністю про висоту будівель V–X ст. у Херсонесі, то ми можемо лише припускати, що вони були такими само, як і в цілому по Криму [9, с. 64].

Завершував будівлі дах, покритий черепицею світло-коричневого кольору у вигляді прямих, плоских, прямокутних керамік, з обох боків від яких розташовувався бортик висотою 3–4 см [18, с. 156]. Господарські і підсобні приміщення були великими, і їм явно надавали великого значення [16, с. 69]. Двори садиб, їхні розміри й облаштування залежали від господарської діяльності домовласника, але в цілому, як і завжди всі житлові побудови, були однотипними [16, с. 69]. Господарські будови займали не менше 20 % – 50 % від загальної площі садиби [22, с. 369]. Двір могли викладати кам'яними плитами неправильної форми, тут же розміщували риштак. У будинках не було вогнищ, тому їжу готували тут же, у дворі, або в інших підсобних приміщеннях на нижньому поверсі. У коморі, яку часто облаштовували з античних споруд, стояли піфоси, частково вкопані в землю, у яких зберігалося зерно [27, с. 290].

Таке приміщення обмазувалося жовтою глиною. Воно частково заглиблювалося в землю (1 – 1,5 м) й ідеально підходило для облаштування прохолодного сухого сховища. Сюди потрапляли дерев'яними переставними або стаціонарними кам'яними сходами. Саме в такому приміщенні, швидше за все, ховалися змовники, описані у гл. 53 трактату «Про управління імперією» [11, с. 637].

У господарських приміщеннях садиби зберігався інвентар, який свідчив про професійну діяльність домовласника. Тут були знайдені фрагменти залізного якоря, риболовецькі гачки для в'язання сіток, голки з бронзи [19, с. 5]. На заняття землеробством у деяких господарських приміщеннях вказують знахідки залізних сошників і жорен [27, с. 293].

Житлова частина, розташована на другому поверсі, як правило, складалася з однієї або двох несуміжних, однакових за розмірами кімнат. Кімнати, які мали довгасту форму, були вузькими і низькими. Сюди можна було потрапити дерев'яними або кам'яними сходами [14, с. 35].

Аналогічне планування садиби, більш близьке як структурно, так і територіально до Херсонеса, бачимо у його передмісті на правому березі Камишової бухти, за 7 км від городища.

Проблема освітлення житлових кімнат природнім світлом до сьогодні залишається відкритою. Археологічний матеріал взагалі не дає жодної відповіді на це питання, а письмове джерело непрямо свідчить, що будинок або зовсім не мав вікон, або вони були дуже маленького розміру. До такого висновку можна дійти після розгляду вже згаданого трактату Константина Багрянородного «Про управління імперією». Викриваючи змову чоловіка, Гікія підпалює будинок і вимагає у городян, щоб ті вбивали усіх, хто виходитиме через двері [11, с. 267]. Враховуючи те, що перед цим вона зачинила будинок на замки і що під час пожежі людина прагне вибратися з палаючого будинку через усі придатні для цього отвори, дивно було би не скористатися для цього вікнами. Висновок напрошується подвійний: або вікон не було взагалі, або вони були настільки маленькими, що ними не можна було скористатися для порятунку.

Таким чином, можна зробити висновок, що херсонеський будинок IV–IX ст. складався з господарської і житлової частин. До першої, окрім комор і, можливо, майстерень, належав двір. Житлові приміщення розташовувалися на другому поверсі, над господарськими будівлями. Про це свідчить той факт, що у розглянутих нами розкопаних у Херсонесі будинках відповідні приміщення виконувало явно господарську функцію. Господарські і підсобні приміщення були порівняно великими і їм надавали великого значення.

Двір садиби, його розміри і облаштування залежали від господарської діяльності домовласника, але в цілому були однотипними. Житлова частина, що знаходилася на другому поверсі, як правило, складалася з однієї або двох несуміжних, однакових за розміром кімнат. Питання про освітлення їх природнім світлом до сьогодні залишається не вирішеним, хоча можна припустити, що вікон або не було взагалі, або вони були вкрай малими. В цілому все свідчить про відносну облаштованість приватного побуту городян, який нічим не поступався іншим провінційним містам Візантії.

Література

1. Анохин В. А. Монетное дело Херсонеса (IV в. до н.э. – XII в. н.э.) / В. А. Анохин. – К., 1977.
2. Белов Г. Д. Итоги раскопок в Херсонесе за 1946-1950 гг. / Г. Д. Белов // История и археология древнего Крыма. – К., 1957. – С. 238-248.
3. Белов Г. Д. Итоги раскопок в Херсонесе за 1949-1953 гг. / Г. Д. Белов // Советская археология. – 1955. – Т. 24. – С. 257-281.
4. Белов Г. Д. Отчет о раскопках в Херсонесе в 1955 году. Приложения / Г. Д. Белов // Херсонесский сборник. – 1959. – Вып. 5. – С. 13-74.
5. Белов Г. Д. Раскопки Херсонеса в 1930 году / Г. Д. Белов // Херсонесский сборник. – 1948. – Вып. 4. – С. 5-17.
6. Белов Г. Д. Северный прибрежный район Херсонеса (по новейшим раскопкам) / Г. Д. Белов // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1953. – № 34. – С. 26-32.
7. Белов Г. Д. Херсонес-Корсунь / Г. Д. Белов. – Л., 1969.
8. Буйских А. В. Жилые дома на северном берегу Херсонеса / А. В. Буйских // Херсонесский сборник. – Вып. 10. – 1999. – С. 23-40.
9. Даниленко В. Н. Жилые дома Херсонеса XIII – XIV вв. / В. Н. Даниленко // Архитектурно-археологические исследования в Крыму. – К., 1988. – С. 60-70.
10. Зубарь В. М. Из истории Юго-Западного Крыма на рубеже II – III вв. / В. М. Зубар. – К., 1987. – С. 120-123.
11. Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1989.
12. Крыжицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н. э.) / С. Д. Крыжицкий. – К., 1982.
13. Латышев В. В. Жития святых епископов Херсонских. Исследования и тексты / В. В. Латышев // Записки имп. Академии наук. – СПб., 1906. – Серия VIII по историко-филологическому отд. – Т. 8. – № 3. – С. 1-81.
14. Мак-Каркадейл Ч. Убранство жилого интерьера от античности до наших дней / Ч. Мак-Каркадейл. – М., 1990.
15. Моммзен Т. История Рима / Т. Моммзен. – Т. 5: Провинции от Цезаря до Диоклетиана. – М., 1949.
16. Поляковская М. А., Чекалова А. А. Византия: быт и нравы / М. А. Поляковская, А. А. Чекалова. – Свердловск, 1989.
17. Райс Т. Византия. Быт. Религия, культура / Т. Райс – М., 2006.
18. Романчук А. И. Очерки истории и археологии византийского Херсонеса / А. И. Романчук. – Екатеринбург, 2000.

19. Романчук А. И. Слои VII-VIII вв. в портовом районе Херсонеса / А. И. Романчук // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1976. – Вып. 11. – С. 156-159.
20. Ростовцев М. И. Сирик – историк Херсонеса Таврического / М. И. Ростовцев // Журнал Министерства народного просвещения. – 1915. – Т. 43. – Вып. 2. – Отделение классич. филол.
21. Сапрыкин С. Ю. Асандр и Херсонес (к достоверности легенды о Гикий) / С. Ю. Сапрыкин // Вестник древней истории. – М., 1987. – № 1 – С. 48-57.
22. Сорочан С. Б. Византийский Херсон (вторая половина VI – первая половина X вв.) Очерки истории и материальной культуры / С. Б. Сорочан. – Ч. 1-2. – Харьков, 2005.
23. Струве В. В. Древнейший историк СССР / В. В. Струве // Памяти академика И. Ю. Крачковского. – Л., 1958. – С. 139-161.
24. Трететский М. И. О древних херсонесских замках и ключах / М. И. Трететский // Императорская археологическая комиссия. – 1911. – Вып. 42. – С. 131-140.
25. Харматта Я. К истории Херсонеса Таврического и Боспора / Я. Харматта // Античное общество – М., 1967. – С. 204-208.
26. Шестаков С. П. Очерки по истории Херсонеса в VI-X вв. по Р. Хр. / С. П. Шестаков // Памятники христианского Херсонеса. – М., 1908. – Вып. 3. – С. 143-250.
27. Якобсон А. Л. Раннесредневековый Херсонес / А. Л. Якобсон // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1959. – № 63. – С. 282-299.
28. Яшаева Т. Ю. Раннесредневековые поселения в предместье Херсона на Гераклеийском полуострове / Т. Ю. Яшаева // Херсонесской сборник. – 1999. – Вып. 10. – С. 349-357.
29. Garnett R. The Story of Gycia / R. Garnett // The English Historical Review. – 1897. – Vol. 12. – P. 102-103.